

34 Որում եւ Յակոբ եղեալ յարգակից,
Որ յամայր աւուրս յար սեղանակից,
Լիներ ընդ նաւ անդ ուրախակից,
Որպէս Տարաջատ եւ մեծ դասակից:

37 Ապա յետ ամոց Յակոբ վարդապետ
Հրաժարեալ անտի գոհութեամբ յուեա
Ի Բիւզանդիայ առ իւր աւագ պետ
Դառնայր իւրայոց կաշեալ ըզոյն հետ:

38 Արդ Սարգիս հասեալ հովուէր զիւր հօտ ծիր
Ճարակեալ յառատ հովիտ եւ ազգիւր,
Տածեալ ըստ հոգւոյ քչամբ մտադիր
Վարդապետութեամբ ողջամիտ եւ դիւր:

39 Ի կեանարացւոց այլ իւրաքանչիւր
Ձառաջնորդն նոր ի յարգել շարժիւր,
Ձոր ի ներողել գրուատիւ ձկուիւր,
Յամենայն ուսուէր լեզու բազմ հարիւր:

40 Այսու ահաւասիկ նա յաջորդ լինիւր
Ղեւոնդի, Բարսղի արքայ շնորհասուր,
Յորոց մեծ սթոռ ժառանգեալ նստիւր,
Հայրապետական պատուով հռչակիւր:

41 Յետ անսանկոյ շնորհիւ երկնատուր
Ըզմայրաքաղաքն եւ զայլ շէն անձնիւր
Տրամադարութեամբ յամենայն աւուր
Հոգածեալ կարգէր զանուանի վանք իւր:

42 Վանքն այն վաղեմի էր տապան տմուր
Սուրբ կարապետի նշխարաց մարուր,
Յորոց Սուրբ Գրիգոր Ազգիւ լուսատուր
Ընդ այլ նշխարաց ըզմասն ինչ առնայր:

43 Յաւուրսն յայնոսիկ նոյն սուրբ ուխտ նեղիւր:
Ի ներքոյ պարտուց որ էր իբրու բիւր,
Ձոր քրկել անտի նախարգ իւր ի զուր
Ճառացեալ էին տարազու անդիւր:

44 Նմին իրի նա լեալ գերթ մարդ անուր
Մեկնեալ է թեմին վաղվազէր յայլուր,
Ի բառեալ զայն պարտք տրոգ այլոց յոյժ Գիւր
Վշտաց վտանգաց եղեալ անձնատուր:

45 Ըբջեալ աստ եւ անդ հասեալ յԱտանայ
Անտի յԱտրիս եւ ի Բերիայ
Յամենայն ուրեք շուք, տուրս ըստանայ,
Ապա ճոխ արգեամբ յաթոռ իւր գառնայ:

46 Վճարեալ զայն պարտք մտոց դիրանայր,
Ի Բիւզանդիա շոյս անդրէն երթայր,
Ի՛ անտի պատրաստեալ ուսչ գործել փութ այր
Առ էլմիածին դիմել անպատճառ:

47 Որ եւ տանէր անդ սրկի՜հ ինչ ոսկեայ
Գեղեցկապաճոյճ եւ անդ ամանդեայ,
Ձոր վարդապետ իւր առաքէր յընիայ
Սերոյ տաճարին գահին հայկազնեայ:

Ի Խանապարհին նախ ընկերանայ 49
Ընդ Աբրահամու բարոյն գերակայ,
Որ ծննդեման էր ի կղզւոյն կրօնեայ
Դեռ Իւզեւստոնի յաշխարհին Թարակայ:

Որում Յօհաննէս համաշաւիղ տայր 49
Ձաշակերտն իւր՝ զոր առեալ շըջայր
Միշնէւ ի կարին՝ ուր Սարգիս մնայր,
Ի՛ ինքն յէջմիածին ուղղորդ յուխտ զընայր:

Սարգիս ի կարին ամառ յամենայր, 50
Յարգեալ ի Հայոց տեղւոյն անդաւար,
Որ անտի ապա շըւեալ ընթանայր,
Հասանէր յաթոռ Լուսաւորշարար:
(Հարաւ-իւն):

Յ Ո Ւ Ն Ա Յ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

“ԵԼԻՍԵՅ ԲՆԵԿ ԿԻՍՏԱՆԿԻ ՍԱՐԳԻՍԻ ԹԵՄԱՆՆԵՐ
ՀԱՅՏԱԾԻ ՍԻՐԻՐԻ

Հանդիտի յարգոյ խմբագրութեան:

Հանդիտի Մայիս թուի մէջ կարգացի եղե-
ւէի ուսումնասիրութեան մի հատուածը, որի մէջ
հեղինակը ակնյայտին սխալ է գրում. թոյլ
տուէր ուղղել այն: Ահա յօդուածագրի տո-
ղեբը. — Սխալ է ուրեմն կարծել, թէ Արեւե-
լեայն գրեթէ դար մը յետոյ պատահած գէպ-
քերու աղբիւրն եղած ըլլայ: “Եղեւէի պատմաւ-
թեան աղբիւր” խորագրով յօդուածի մը մէջ՝
Պ. Գր. Տէր-Պօղոսեանն այսպէս կը կարծէ, երբ
կ'ըսէ. “Մենք ոչ մի հիմք չունինք ասելու, թէ
այդ խօսքներ, որոնք ակնատես հեղինակի ժա-
մանակին են վերաբերում, կեղծ են. ընդհակա-
ռակն մեզ յայտնի է, որ պատերազմից յետոյ
Պարսկաստանի խորքերում եւ 442 թուերին
Քուշանաց արշաւանքի ժամանակ կազմած բա-
նակի մէջ կային քահանայներ, որոնցից մէկի
նախին յիշում է որ “Համառօտութիւն” է
գրել. գա Աբրահամ խոստովանողն է քահանայ
ասորիճանով” (Հանդէս 1895, Ապրիլ էջ 113):
Պէտք է դիտել, որ խոստովանող “Համառօտա-
թիւն” Կէրէ: Առաջին անգամ թուվման է, որ
կը սխալի երբ կ'ըսէ խոստովանողի համար...
եւայն: Շռաթն. Հեւ. — Պատերազմէն յետոյ
“442 թուեր, անշուշտ սխալ մ'է պատմական,
եթէ ապագրական չէ: Չենք գիտեր թէ յօ-
դուածագիրն ինչ թիւ կ'ուզէր նշանակել: Ըստ
եղեւէի ի վեշտասանբորդ ամի աերութեան...
խաղայր գնայր յաշխարհն Քուշանաց մեծաւ:

սրտմտութեամբ ի գործ պատերազմի. Յազկերտ Բ. գահակալից 438 Օգոստ. 4ին, 15րդ տարին կ'ըլլայ 453—454, (ՀԱ. 1906, Մայիս 143^ր):

Այս տողերին հետեւում են յօգուածագրի այլնայլ յայտնութիւնները ոչ-բարձր իմ կարծիքի, այլ մասամբ նաեւ խոստովանողի մասին հաշիւները չունենալով, Մինչդեռ յօգուածագրի երբեք իրաւացի չէ. նա ինքն իր անհատական հասկացել, ոչ Մարութային, ոչ խոստովանողին, ոչ ինքն, ոչ ազգային եւ ոչ ընդհանուր պատմութեանը, — եւ յանձնարում է իրենք եւ

Նախ պարտ ենք գիտել յօգուածագրին, որ խոստովանողը « Լամաոտութիւն », գրեց, ուր պատմութեան էր Վարդանանց շրջանի պատմութիւնը. իմ ակնարկածը 1895 թուին՝ այդ Լամաոտութիւնն է ընդհանրապէս Մարութայի աշխատութեան, եւ նրա հայերէն թարգմանութեան — Արեւելեային մասին իմ եւ ոչ մէկ յօգուածի մէջ եւ չեմ յիշել, որովհետեւ երկուսն էլ վերաբերել նրան։ Առ աչք է, որ յօգուածագիրը աղօտ ծանօթութիւն ունի խոստովանողի մասին տարբերակներ հասակի մասին, ուստի ինքն իմաստակարար է, եւ ինքը սխալի մէջ է բռնուել, այսինքն Լամաոտութիւնն եւ Արեւելեային մասին աշխատութիւնն է համարել։ Էջ 65, (Հրտ. Պետերբ.) թուական Արեւելեային խոստովանողի, որ Արաշամ թարգմանել է Գ. Գարի հեղինակ Մարութայի վկայարանութիւններ. իսկ շարունակութեան մէջ էջ 80 հաղորդում է որ Արաշամ գրել է ինքնուրոյն պատմական մի յիշատակարան Վարդանանց շրջանի մասին « Լամաոտութիւն », խորագրով. թուական այդ վերջին յիշատակարանից մի հատուած պատմելով Վարդանի, Վասակի եւ Վահանի մասին՝ յարում է աւել պատմի այս ի Լամաոտութեան Արաշամին խոստովանողին։ Այս ծանօթութիւններին շնորհիւ պարզում է, որ Լամաոտութիւնը չէ Մարութայի վկայարանութիւնների հայերէնը — Արեւելեային, եւ ընդհանրապէս՝ որ Լամաոտութիւնը ինքնուրոյն գրուածք է թուականին եւ խոստովանողին ինքնից առաջ եւ յետոյ բանասիրութիւնը հասկացել է ոչ այլապէս քան մերը՝, իսկ ըստ ի թուականից ուրիշ ճիշդ է յիշատակարան, ուր Արաշամի գրուածքների մասին յանձնարան տեղեկութիւն հաղորդուած լինի, անյայտ է բանասիրութեան։

1 Յոս. Նարայրի « Գործեր », էջ 475—8 (1900 թ.) եւ Պետական ձեռագիր Գ. 62.176 (1877):

Առաջին անգամ մեր յօգուածագիրը ստուգարաններէ հարց յարուցանելով իշխելի մէջ հանգիստը ակնատեսի խօսքերի մասին, այն ժամանակ ինքնագրել ենք, որ այդ խօսքերը աղբիւր յիշատակարաններից են մնացել, եւ անպատճառ կենդիւ կարող են չը լինել։ Նոյնը այժմ էլ կրկնում ենք նորագոյն հիմքերով եւ ակնուած, որ նրա ոչ միայն կենդիւ չեն, այլ ակնատեսի խօսքեր են։ Արդարեւ յիշատակարաններ կային մինչեւ թուական, այն է խոստովանողի Լամաոտութիւնը, իշխելի նա, խառնալը, Մովսէս Սիւնեացի եպիսկոպոսի ճառերը եւ այլն։ Արդարեւ գիւրքին չէ միանգամայն ապացուցանել այդ « Կենդանութեան » իրաւացի լինելը, այն յիշատակարանների կորստեան պատճառով, թայց դժուարութիւնը հնչելով մէջ միշտ, ընդհանրապէս անարդէք է ակնատեսի խոսքերն էլ կենդիւ ընդունել հենց նրա համար, որ գիւրքութեամբ ապացուցուած է իշխելի յետին խմբագրութիւն լինելը, նա մասնաւոր որ գիտենք հաստատ թէ Արաշամ իբրեւ ակնատես գրել է Վարդանանց գործերը։ Պետք է չը մոռնանք, որ բուն քննադատութեան նպատակն է եւ պետք է լինի որոշել այն թանկագին հատուածները, որոնք յետին խմբագրութեան մէջ մնում են նախատիպ աղբիւր յիշատակարաններից։

Յիշեցիք, յօգուածագիրը չէ հասկացել նաեւ ազգային եւ ընդհանուր պատմութիւնը, պարզելը նաեւ այդ։

Նախ պարտ ենք նկատել, որ պարզ քերականական մի կանոնով եւ շարկային ներկայութիւնը եւ բացակայութիւնը նշանակութիւն ունենում է շարագրութեան իմաստի համար։ Այս տողերի մէջ — պատերազմից յետոյ Պարսկաստանին խորհրդում եւ 442 թուականին Քուշանացի արշաւանքի ժամանակ կազմած բանակի մէջ կային քահանայներ — արտայայտուած է երկու անգամ քահանաների ներկայութիւնը։ Պատերազմից յետոյ Պարսկաստանին խորհրդում եւ 442 թուականին Քուշանացի արշաւանքի ժամանակ եւ շարկային ընդհանրապէս արշաւանքի ժամանակ եւ պատերազմի կը հասկացուի 442 թուականի առաջ։ Մեր գրածը առաջին խմբագրութիւնն է, եւ ստորագր. Յազկերտ Բ. « ի չորրորդ ամէ տեղութեան իւրոյ մինչեւ յամենամեծագործ թագաւորութեան », Քուշանացի երկրում բանակ գրեց, այնտեղ հայոց զօրքերի մէջ կային « բազում պաշտօնեայք եւ բազմազոյն քահանայք », Յազկերտ թէպէտ « քերական մի կոտեաց, թայց

ռշինէ կարաց ազգել, եւ այնուամենայնիւ շա-
րուանկեց «պնտեղ իւր արշաւանքը մինչեւ իւր
գահակալութեան երկրորդամարտորդ տարին
(եղիշէ Ա. յեղանակ եւ սկիզբն Բ.Ի)։ Արդ՝
Յապետի 4րդ տարին Քուշանաց արշաւանքի
սկիզբը 442 թիւն է, որ Աւերկը եւ Կեօղեհէն
նայնպէս յիշում են, 441-ին Հռոմայեցոց հետ
Յապետի ունեցած ընդհարման վախճանից յե-
տոյ։ Ուստի մեր յիշածը ոչ միայն տպագրական
սխալ չէ, այլ եւ պատմական ստոյգ տեղեկու-
թիւն է։ Արդեօք այդ թուացել է սխալ իմ
քննադատին նրա համար որ 442 թ. քահա-
նաների մի գործունէութիւն նայայտ է եղել
նրանից իւր յագուածը գրելու ժամանակ, թէ՛
նրա համար, որ մեր տողերը նա իմագործել է
եւի զեղծմամբ — պատմաբանէ յետոյ «442
թուերն, անուշտ սխալ մ'է — դժուար է ճիշդ
որոշել. թերեւս թէ մէկ եւ թէ միւս պատճա-
ռով միանգամայն։

Ահա բոլորը, ինչ որ կամեցայ տեսլ։ Ամ-
բող ռուսաւորտիւթեան մասին վերադաշում
էր անելիքս. բայց ներուրի ինչ արդէն իսկ նկա-
տել պայտելը, որ արժէ եղելէին կրկին եւ կրկին
գառնալ, որովհետեւ շատ բան կայ ասելու
եղելէի մասին, մինչդեռ շատ քիչ է ասուած
բանասիրութեան մէջ ի սկզբանէ մինչեւ յօգու-
ծագիրը։

ԳՐ. ՏԵՐ.ՊՕՂԱՍԵԱՍ

Նստ.թուղ, 6/19 Մայիս, 1908։

ԱՅԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ

ՀԻՆ ՀՈՅՈՍ ՑԵՂԱՍ ԱՆՈՒՆՆԵՐԸ

(Հարանախ-իստ)

ԱՐՏ- կը գտնուի նաեւ հետեւեալ անուն-
ներուն մէջ, զոր կարելի չէ ապահովութեամբ
մեկնել։

ԱՐՏԱՐՈՅՆ, ԱՐՏԱՐՈՅՆԻ Թ. 111 Վայոց
ձոր գ.ին մէջ Օրբէլ. 1, 111, Կ, 262, ԱՍ. 97.
ԱՐՏԱԿԵՑ, ԱՐՏԱԿԵՑ Թ. 114 Աղահեճք գ.ին
մէջ Օրբէլ. 2, 266, ԱՍ. 266, ԱՐՏԱԿԵՐԲ (սեռ-
Արտաքերթից, հայ. Արտաքերտ) ամից Թ. 175
Արշարունիք գ.ին մէջ եղ. 52, Փաստ. 129, 170,
171, Խոր. 218, 222, ԱՍ. 57, յն. 'Αρτάστρα
Ստորա 629, լատ. Artogerassa ԱՄՏ. 27, 12, 5
եւ 12 (կարգաւառ է *ArtageraP). 'Αρταγάρτα

Ի էջ 480 Արդիւնիս Ե- Ե- Ե- Ե- Ե- Ե- Ե- Ե- Ե- Ե-
Ամբաստի Artogerassa-ն լատ. 'Αρταγάρտ (3. 102.
լատ. Արդիւնիս էջ 649) կայ Artagera: Եթէ Ամբաստի
քով Artagera կարգաւառ է, ինչպէս կը կարծեն, այն
տեղն ասի է — հայ. Արտաքերտ, յայ. հայ. Արտաքերտ։

Պարոմ. 949, MAWB. 1878 էջ 179. 'Αρταλές-
(այ) զաղաք Թ. 10 Խորհեանք գ.ին մէջ Պրոնիպ.
Յ էջ 262 de aedif. ԱՐՏԱՐՈՅՆ տես վերեւ էջ 314.
ԱՐՏԱԿԵՆ տեղի Թ. 116 Հարանաք գ.ին մէջ Օր-
բէլ. 267 եւն։

ԱՐՏՈՑ ԳԻՑ տեղի Թ. 111 Վայոց ձոր գ.ին
մէջ Օրբէլ. 261. արդ. (յոգ. արդաւան, սեռ-
արդաւ) ? + Բեր — «գետ Արաքի» ? — Հմմտ.
Արդիս Բ-Է գիւղ Ա. Կարապետի մաս Թ. 80 Ծա-
րան գ.ին մէջ Յովհ. Մալի. 34, 89։

ԱՐԲԱՅԻՑ ԳԱՆԱԹ Թ. 50 գ. Միկայ.
արդ. + Բերտա։

ԱՐՔՈՒԿԻՑ ԵԱՆ Թ. 114 Աղահեճք գ.ին
մէջ Կաղանկ. 266 (ուր ԱՍ. 266 ԱՐՔՈՒՆԱԿԻՑ
կը կարդայ), Արտաքերտ (Արտաքերտ) տեղի Թ. 110
Ճահուկ գ.ին մէջ Օրբէլ. 278, ԱՍ. 280. Արտա-
եան ? + Բերտա։

ԱՐՔՈՒՆԱԿԻՑ ԳԻՆԱ Թ. 153 Չորիկոր
գ.ին մէջ Յովհ. Կիշ. 58 — Ասող. 100, ասոր
տեղ Վարդանայ թով էջ 70 Արտաքի. արտաքի
«արդաւան», արտաքի «պալատ արդաւան», + Բեր.
Հմմտ. արտաքի (տաճար Լատարի.) «արքուն-
անկան»։

ԱՆԱՆ ԳԻՆԱ, ԳԻՆԱԶԱՐԱՐ Դընդն արեւ-
մտեան կողմը Սեր. 77, Կիշ. 58 — Ասող. 42, 43,
Թ. 186 Կոտայք գ.ին մէջ ԱՍ. 242 — աստ։

ԱՆԱՐԱԿԵՑԻՑ տեղի Թ. 117 Բաղք գ.ին
մէջ Օրբէլ. 268. Ա- արդ. (Բոր հասարակ անուն —
ասոր. «Կողպատ») + Բերտա։

ԱՆԱՐԱՅԻՑ ԳԻՆԱ. Թ. 87 Արտաք գ.ին մէջ
Փարպ. 203, Գուշ. Ա- արդ. Երեւ. 147 —
Ա- արդ. Երեւ. Գուշ. Արտ. 79. Ա- արդ. (տես Նախորդ
անունը) + արդ. «Եան»։

ԱՆԵՑԵԱՑ ԲԱՆԻՐ Զեմոր 41, Եովհ. Մա-
լի. 7 (յոգաւ՝ Արտա- Բ- արդ. անուանած, տես
վերեւ). ասորի «Արախանի Լուր», + Բերտա = «Բար-
Արախանի Լուր»։

ԱՆԵՑԵԱՑ ԻԱՆՑ Եպիսկոպոս ինքնեանի
թով ՀՀ. 416 տեղի Թ. 177 Կողպատ գ.ին
մէջ ? — «Իսաւ Արախանի Լուր»։

ԱՆԵՐԱԿԻՑ Օրբէլ. 278 — ԱՆԵՐԱԿԻՑ ԱՍ.
480 տեղի Թ. 110 Ճահուկ գ.ին մէջ — ասորի
(յոգ. ասորի) «Կործանած տեղ»։ — Հմմտ.
ԱՆԵՐԻՑ տեղի Թ. 117 Բաղք գ.ին մէջ Օրբէլ.
269. ասոր. «Կործանած, կործանեալ»։ Վաղ-
տես վարդ։

ԱՆԵ — Օ) տես վերեւ։
ԱՆԷԱԿԱՆ (ՕՇԱԿԱՆ) բերդ, աւան Թ. 180
Արագածոտն գ.ին մէջ Փաստ. 17 եւն. տես
վերեւ Օշակ։

ԱՆԷԱՅԱՅԱՆ ԿԱՏԱՐ բերդ Վաղարշապէսի
մէջ Արտ. 215. Ա- արդ. ? + Բերտա «գաղապէ»
(չ. օր. արդաւան կատար)։

ԱՆԿԱՅԱՆԱԿ ԳԻՆԱ Թ. 6 Դերձան գ.ին
մէջ Արաք. 593, 594, ԱՆԿԱՅԱՆԱԿ Խոր.
88, ԱՆԿԱՆԱԿ Ասող. 261, այժմ՝ Բեդեւիճ
տես վերեւ էջ 182, ըստ Արաք. 594 «ըստ պար-
թեաներն լեզուին, է. Բ- Բ «աստուած» ? ՀԳ.
113 + ասոր տես վերեւ էջ 274։ Պարսկերէն «Ba-
gayāda-նը (Marquart Untersuchungen z. Gesch.